

Osman Bayder, Kurucu İmama Muhalefetin İmkan ve Sınırı -Hanefi Mezhebi Örneği-, Ankara: Maarif Mektepleri, 2018.

Review of Opportunity and Limit of Founding Imam Opposition - Example of Hanafi Mezhebi-, Ankara: Maarif Mektepleri, 2018.

Değerlendiren / Reviewed by: Abdurrahman Bulut*

Günümüz İslam Hukuku araştırmalarında mezhep konusu pek çok yönden incelenmektedir. Özellikle mezhep kavramının mahiyeti ve mezheplerin teşekkülü, müntesip fakihlerin fikhî faaliyetlerinin niteliği gibi hususlar bu sahadaki temel tartışma konuları arasında yer alır. Osman Bayder de 2015 senesinde tamamladığı doktora tezinden hareketle bazı tashih ve değişiklikler yaparak yayımladığı bu çalışmasında Hanefi mezhebi özelinde kurucu imama muhalefeti incelemekte ve teorik açıdan temellendirmeye çalışmaktadır.¹

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kurucu imam kavramı, kurucu imamın faaliyetleri ve otoritesi konuları işlenmektedir. Kurucu imamın faaliyetleri bir usul tesis etmek, tüm fikhî meselelere tutarlı bir sistematik içerisinde çözüm üretmek, fikhî tedvin etmek şeklinde özetlenmektedir. Bu üç madde doğrultusunda kurucu imam tanımını yapan yazarın ilgili yerde Yunus Apaydın'ın "kurucu içtihat" tanımına yer vermesi bu ifadeyi benimsediğini göstermektedir. (s. 43) Ayrıca çalışma boyunca müntesip fakihleri ifade etmek üzere kullanılan "mezhep-içi müçtehit/fakih" nitelendirmesinin de Apaydın'ın "mezhep-içi içtihat" kavramsallaştırmasından hareketle tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Birinci bölümün ilk kısmında günümüzdeki bazı araştırmacıların mezheplerin teşekkülü ile ilgili görüşleri özetle nakledilmektedir. Burada da ifade edildiği üzere konuyla ilgili yapılan çalışmalarda farklı tarihler tespit edilmekle birlikte mezheplerin isimlerine nispet edildikleri imamlardan sonra bir süreç içerisinde teşekkül ettiği kanaati hâkimdir.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, *Graduate Student, Marmara University, Institute of Social Sciences, Istanbul, Turkey*, abulut_89@hotmail.com

1 Bu çalışma 2016'da Cemal Sofuoğlu Türk-İslâm Araştırmaları ödülüne layık görülmüştür.

(s. 17-34) Yazara göre ise mezhepler isimleri ile anıldıkları imamlar tarafından baştan, bilinçli olarak ve sistematik bir kurgu ile kurulmuştur. (s. 11, 32) Çalışma boyunca kullanılan mezhep/ekol kavramının mahiyetinin netleştirilmesi eserdeki bu kavrama ilişkin tespitlerin ve mevcut kanaatlere yönelik yapılan itirazların doğru bir zeminde değerlendirilmesi açısından önem arz etmektedir. Eserde mezhebin kurulmasından esas olarak fıkıhın bütün meselelerine ilişkin çözüm üretilebilecek bir usulün tesis edilmesi kast edilmektedir. (s. 31) Nitekim yazar bunu kurucu imamın en önemli faaliyeti olarak nitelendirmekte ve Hanefi mezhebinin kurucu imamının tek başına Ebu Hanife olduğu görüşünü mezhebin usulünün kendisi tarafından oluşturulmuş olmasıyla irtibatlandırmaktadır. (s. 74-75) Eserde mezhep imamları tarafından ilk baştan bir ekol oluşturulduğunun göstergeleri olarak “doktrinlerine sahip çıkılması, görüşlerinin kayda geçirilmesi, mezhep imamının doğrudan ismine veya doktrinine bağlı kişilerin mezhep imamından hemen sonra ortaya çıkması” gibi hususlar zikredilmektedir. (s. 33)

Konuyu özel olarak Hanefi mezhebi temelinde inceleyen eserde Ebu Hanife mezhebin kurucu imamı olarak zikredilmekte, başta Ebu Yusuf ve İmam Muhammed olmak üzere Ebu Hanife'nin öğrencileri ile daha sonraki dönemde mezhebe intisap etmiş fakihler ise “müntesip” olarak nitelendirilmektedir. Ebu Hanife'nin öğrencilerinin mezhep içerisindeki üstün konumlarının kurucu imamın usulüne vakıf olma ve mezhebin doktrinini güçlendirme noktasında gösterdikleri çabadan kaynaklandığı ifade edilmektedir. Metin boyunca Ebu Hanife'nin öğrencileri ve özellikle Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in “kurucu” niteliğinde bir katkılarının olmadığı vurgulanmakla birlikte kullanılan bazı ifadeler yazarın özellikle bu iki ismin konumlarının ne olduğuna dair kanaati hakkında soru işaretlerine neden olmaktadır. Nitekim eserin pek çok yerinde kullanılan “Hanefi imamlar”, “üç imam” ve “mezhep imamları” ifadeleriyle kast edilen Ebu Hanife ile birlikte öğrencileri Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'dir. Özellikle kurucu imama muhalefet konusunun işlendiği bazı yerlerde hususi olarak Ebu Hanife'ye değil de mezhep imamlarına muhalefetten bahsedilmesi veya muhalefet edilen görüş nakledilirken Ebu Hanife ile birlikte öğrencilerinin isminin de zikredilmesi (s. 179, 183, 192, 197-198, 201) ayrıca bir meselede sadece İmam Muhammed'in görüşüne muhalefetin örnek olarak zikredilmesi bu konuda dikkat çeken hususlar olarak zikredilebilir. (s. 180)

İkinci bölümün başında müntesip fakihlerin kurucu imama muhalefetlerinin mahiyeti ve imkânı konusu ele alınmaktadır. Kurucu imamdan farklı olarak dile getirilmiş bazı görüşlerin muhalefet olarak değerlendirilemeyeceği, buna mukabil bazı durumlarda imamın görüşünün aynısını benimsemenin muhalefet olarak nitelendirilebileceği belirtilmektedir. (s. 77) Yazar “gerçek anlamda muhalefet”in kurucu imamın usul ve kavaidine uygun olmayan içtihatlarla ulaşılan görüş olduğunu (s. 80) örfün değişmesinden kaynaklı veya zaruret esas alınarak ortaya konulan bazı farklı görüşlerin “gerçek anlamda bir mu-

halefet” olmadığını ifade etmektedir. (s. 79, 204) Yazara göre müntesip fakihlerin farklı görüşlerinin kurucu imamın içtihat usulünden hareketle elde edilmiş içtihatlar olarak kabul edilmesi gerekmektedir. (s. 161) Nitekim yazar müntesip fakihlerin kurucu imama muhalefet etmelerine rağmen aynı mezhep içerisinde kabul edilmelerini de bu izah ile temellendirmektedir. Konuyla ilgili ayrıca ilk dönemlerdeki müntesip fakihler tarafından ortaya konulan kurucu imama muhalif görüşlerin daha sonraki dönemlerde tercih edilmesinin kurucu imama muhalefet olarak değerlendirilemeyeceği belirtilmektedir. (s. 80) Yazara göre sonraki dönemlerde müntesip fakihler muhalif yeni bir görüşe ulaşmak yerine alternatif görüşlerden birini tercih etmekle yetinmişlerdir. (s. 206)

Yazar ikinci bölümün devamında “görünüşte kurucu imama muhalefet etmenin imkânını engelleyen/sınırlayan” bazı görüşleri naklederek bunları değerlendirmektedir. (s. 95) Mesela İbn Kemalpaşa’nın tabakatına ilişkin isim zikredilerek yapılmış olan bu derecelendirmenin vakıayı tespit için olmadığını, fetva ve kazada dikkate alınması açısından değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir. (s. 101)

Üçüncü bölümde kurucu imamdan farklı görüş benimseyen müntesip fakihlerin nasıl aynı mezhep içerisinde telakki edildikleri konusu işlenmektedir. Konuya dair literatürdeki “kurucu imamdan farklı olan görüşlerin gerçek anlamda bir muhalefet olmadığı” ve “mezhebin farklı içtihatların toplamından oluştuğu” şeklindeki iki görüşü nakleden Bayder (s. 128-140) üçüncü görüş olarak naklettiği önce Raffî, İbu’s-Salah ve Nevevî gibi Şafîî fakihler sonra da Molla Hüsrev, İbn Kemal Paşa ve Nablusî gibi Hanefî fakihler tarafından dile getirilmiş olduğunu ifade ettiği muhalefetin kurucu imamın usul ve kavaidi çerçevesinde gerçekleştirildiği yaklaşımını benimsemekte ve kurucu imama muhalefeti bu izah ile temellendirmektedir. (s. 141)

Bir imama bağlılıkta “en önemli unsur”un o imamın usul ve kavaidinin tercih ve takip edilmesi olduğunu ifade eden Bayder, müntesip olmanın “en açık göstergesi”nin ise kişinin kendisini kurucu imamın mezhebine nispet etmesi olduğunu belirtmektedir. (s. 146) Özellikle Ebu Hanife’nin talebeleri merkezinde konuyu ele alan yazar intisabın işaretlerini öğrencilerinin Ebu Hanife’nin görüşlerini kayıt altına almaları, rivayet etmeleri, kendilerine yöneltilen sorulara Ebu Hanife’nin görüşüyle cevap vermeleri, onun görüşlerini öğretmeleri ve savunmaları şeklinde zikretmektedir. (s. 148-156) Bir imama müntesip olma kıstası olarak kişinin kendisini bir imama nispet etmesini tek başına dikkate alanları eleştirmekle birlikte (s. 140) intisabın en açık göstergesi olarak nitelendirdiği bu kıstasın müntesip fakihin mezhep imamının usul ve kavaidini benimsemiş olduğunun tespit edilmesine nispetle daha belirgin olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda bir örnek olarak Hasan b. Ziyad’ın Hanefî olduğunun, usul ve kavaid açısından Ebu Hanife’ye bağlı olduğu yoluyla tespit edilmediğini, bu tespite Ebu Hanife’nin ders halkasında yer alması, onun görüşlerini öğretmiş olması gibi belirtilerden hareketle ulaşıldığını söylemektedir. (s. 146)

Yazarın incelediği konuyla ilgili özellikle Hanefi fûru fıkıh kaynaklarını kapsamlı bir şekilde incelediği görülmektedir. Henüz neşredilmemiş yazma nüsha hâlindeki pek çok kaynak esere atıf yapılması da çalışmanın kıymetini artıran hususiyetleri arasında yer almaktadır. Bazen neşredilen kaynak eserlerdeki manayı etkileyecek hatalara yazma nüshalardan hareketle işaret edilmektedir. (s. 54) Yazarın özellikle çağdaş müelliflerin değerlendirmelerine ilişkin şahsi kanaatlerini ve eleştirilerini de belirtmesi çalışmanın literatüre katkıları arasında zikredilebilir.

Eserde kolay anlaşılacak sade bir üslup tercih edilmiştir. Ancak yer yer “yukarıdan beri söylenenler” (s. 57) “sonrakiler” (s. 60) “mümkün hatta kuvvetle muhtemeldir.” (s. 135) “asıl daha doğrusu çoğul şekliyle usûlün kullanıldığı bir diğer anlam” (s. 158) “ifadelerine gelecek olursak” (s. 160) “başka türlü söyleyecek olursak” (s. 164) gibi konuşma dilini anımsatacak ifadelerle karşılaşılabilir. Kitapta Türkçe kullanım açısından yanlış olarak nitelendirilebilecek bir takım ifadeler mevcut olup bazı yerlerde ise tercih edilen üslup nedeniyle yazarın maksadının anlaşılması zorlaşmaktadır. Şu ifadeler örnek olarak zikredilebilir: “Hanefilerden çok daha önce ve daha sıklıkta diğer mezheplere mensup müellifler” (s. 13) “teşekkür edilmiştir” (s. 18) “söz konusu yaklaşımlardan asıl telakki edildiği noktası üzerinde durulacak” (s. 19) “coğrafi bir öğreti” (s. 22) “İmâmeyn’in de kurucu imam olduğunu gösteren işaretler”² (s. 48) “İmâmeyn’in görüşlerinin fetva ve kazaya çok fazla esas teşkil etmesi” (s. 52) “Hanefi birçok kaynakta” (s. 52) “mezhep ve müftâbih görüş” (s. 68) “Şafii mezhebinin adının zikredilmesi sadece orada yer alma ve kaynak belirtme babındandır.” (s. 81)

Çalışmada mezheplerin, isimleriyle anıldıkları imamlar tarafından baştan ve bilinçli olarak kurulduğu görüşü benimsenmektedir. Özellikle son dönem araştırmalarında mezheplerin isimlerine nispet edildikleri müctehitlerden daha sonraki süreçte teşekkür ettiğinin yaygın olarak kabul edildiği dikkate alındığında bu eserde yapılan tespitlerin ve ortaya konulan gerekçelerin değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Yazar müntesip fakihin, intisap etmiş olduğu mezhebin imamına muhalefet edebilmesinin mezheplerin dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve zamanın ihtiyaçlarına göre farklı çözümlerin yine mezhep içerisinden belli bir sistematik içerisinde ortaya konulabileceğini gösterdiğini ifade etmektedir. Bunun da kurucu imamın tesis etmiş olduğu usul ve kavaid çerçevesinde yapılmasının mezhep içi muhalefetin en önemli unsuru olduğunu vurgulamaktadır.

2 Bu başlık altında İmâmeyn’in kurucu imam olarak kabul edildiği izlenimini uyandıran noktalar işlenmektedir.